

Генеза судово-почеркознавчих досліджень (на прикладі професійної діяльності С. А. Ципенюк)

Володимир Юсупов

доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу організації підготовки та підвищення кваліфікації судових експертів лабораторії наукової діяльності, підготовки експертів та міжнародного співробітництва, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5216-4144>, e-mail: yusupov1vv@gmail.com

Юлія Форіс

науковий співробітник відділу міжнародного співробітництва лабораторії наукової діяльності, підготовки експертів та міжнародного співробітництва, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1697-2177>, e-mail: nauka@kndise.gov.ua

Розглянуто генезу судово-почеркознавчих досліджень у другій половині XX — на початку XXI століть із висвітленням основних наукових і професійних досягнень видатного судового експерта Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України Софії Абрамівни Ципенюк (28.10.1920—16.09.2014).

Ключові слова: Софія Абрамівна Ципенюк; Київський науково-дослідний інститут судових експертиз; судове почеркознавство; дослідження рукописних текстів.

Genesis of Forensic Handwriting Research (Using the Example of the Professional Activity of S. A. Tsypenyuk)

Volodymyr Yusupov, Yulia Foris

The genesis of forensic handwriting research in the second half of the 20th and early 21st centuries is considered, highlighting the main scientific and professional achievements of the outstanding forensic expert of the Kyiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine, Sofia Abramivna Tsypenyuk (October 28, 1920–September 16, 2014).

Keywords: Sofia Abramivna Tsypenyuk; Kyiv Research Institute of Forensic Expertise; forensic handwriting; re-search of handwritten texts.

Дослідження почерку належить до одних з найдавніших видів судових експертиз. У давні часи для дослідження документів і почерку залучали спеціально навчених осіб. Засновували спеціальні заклади, у яких навчали спеціалістів з письма й документів. Наприклад, відомо про існування шкіл у Стародавньому Вавилоні, що діяли при храмах і палацах, у яких готували писарів, чиновників і жерців. У 978—1015 рр. у Києві було засновано один з перших навчальних закладів з підготовки спеціалістів у галузі документознавства. Після закінчення цього навчального закладу відбирали «печатників» — зберігачів княжої печатки, «метальників» — судових секретарів, переписувачів, дяків [1, с. 27]. Процеси становлення вивчення почерку обізнаними особами відбувалися паралельно із дослідженнями документів. Далі у правових актах було запроваджено відповідальність за під-

роблення чужого підпису або почерку (перша згадка — у «Судебнику» 1950 р.). У зв'язку з необхідністю визначати факти підроблення почерку або підпису в судові процеси почали залучати обізнаних осіб — експертів з почерку. За тривалий час трансформації процесу дослідження почерку призвели до появи одного з найскладніших видів судової експертизи — почеркознавчої (експертна спеціальність 1.1. «Дослідження почерку і підписів»).

Експертиза почерку була поміж поширених видів досліджень, які виконували перші державні судово-експертні установи України. Наприклад, Київський кабінет науково-судової експертизи, заснований 913 р. (нині — Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України; далі — *КНДІСЕ*), у перші роки функціонування проводив дослідження документів, почеркознавчі, хімічні, дактилоскопічні експертизи

тощо. У першому поколінні експертів КНДІСЕ такі дослідження проводив й підписував увесь склад штатних працівників.

Подальші події державотворення України вплинули на систему юстиції, відповідно, й на діяльність судово-експертних установ як її елементів. Зокрема, в 1930-ті рр. штат КНДІСЕ, до якого належала дореволюційна інтелігенція, було примусово оновлено. Фахівці інституту мали розробити нову методичну базу проведення почеркознавчих досліджень. Водночас при інституті була відкрита аспірантура, що надало методичній роботі зі створення рекомендацій почеркознавчих досліджень наукової складової. Друга світова війна перервала діяльність інституту. Після її завершення КНДІСЕ поповнився новими талановитими експертно-науковими кадрами. Зокрема, 1949 р. до інституту прийшла Софія Абрамівна Ципенюк — фахівець із почеркознавчих досліджень.

Розвиток почеркознавства другої половини ХХ — початку ХХІ ст. характеризується переходом від формування загальної теорії судової експертизи до диференціації наукових знань у галузі судової експертизи, деталізації, впровадження й активного застосування методології науки, виникненням судової експертології. У зазначений період у судовому почеркознавстві спостерігалися певні закономірності. По-перше, у 1950-х рр. було закладено основи ідентифікаційних досліджень і розкрито процеси формування й зміни почерку. Важливим етапом стало обґрунтування поділу дослідження документів на почеркознавчу й технічну експертизи, що дало змогу почеркознавству розвиватися як самостійній підгалузі. По-друге, у 1960—70-х рр. розпочалося активне впровадження у судове почеркознавство математичних методів. Зокрема, уперше було розроблено основи застосування методів знакового моделювання та графічних моделей варіативності почерку. Розвивався й діагностичний напрям: розробляли методи визначення характеристик виконавця (статі, віку, психофізіологічного стану й умов виконання рукопису, наприклад, створювалися окремі методики дослідження почерку осіб похилого віку та школярів). Наприкінці ХХ —

на початку ХХІ ст. відбувалася інформатизація як загалом судово-експертної діяльності, так і почеркознавства. Характерною рисою цього етапу стало впровадження комп'ютерних технологій і автоматизація верифікації підпису — у 2010 рр. кількість наукових робіт з почеркознавства зросла майже втричі порівняно з попереднім десятиліттям, що свідчить про інтенсифікацію досліджень цього виду судової експертизи. Зокрема, існувала тривала, майже тридцятилітня перерва в почеркознавчих дослідженнях в Україні: Т. Федоренко з цієї проблематики захистила дисертацію 1977 року, потім до цієї тематики науковці звернулися лише 2006 року (С. Качурін) [2, с. 2].

Софія Абрамівна Ципенюк народилася 28 жовтня 1920 р. у Києві в родині службовця. Після закінчення середньої школи 1939 р. вступила до юридичного факультету Київського державного університету, але навчання перервала війна. 1942 р. Софія Абрамівна продовжила здобувати освіту в Свердловському юридичному інституті, який закінчила 1944 р. Протягом 1944—1948 рр. вона працювала прокурором слідчого відділу Свердловської обласної прокуратури. Із 1949 р. до кінця свого життя Софія Абрамівна працювала в КНДІСЕ. Окрім неї, до післявоєнної плеяди експертів-почеркознавців інституту належали Зінаїда Ковальчук, Зінаїда Меленевська, Варлен Липовський, Валентин Берзін, а пізніше, у 1970—80-х рр. — Анатолій Лисенко, Маргарита Бондар, Тетяна Сукманова, Ірина Панчошник та ін.

Спроби наукового узагальнення почеркознавчих проблем у межах загальних наукових пошуків і дисертаційних робіт здійснювалися винятково практичними працівниками, експертами-почеркознавцями [2, с. 9]. Так, пропрацювавши понад 10 років судовим експертом у КНДІСЕ, Софія Абрамівна 1962 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з теми «Криміналістичні дослідження рукописних текстів, виконаних з наслідуванням друкованим літерам та спеціальним шрифтам». У науковому доробку вченої 52 наукові праці з питань дослідження рукописних текстів, зокрема, виконаних зміненим почерком,

з наслідуванням друкованим літерам та спеціальними шрифтами. Також вона брала участь у виконанні багатьох тем науково-дослідних робіт. Завдяки експерту Ципенюк та її колегам-почеркознавцям, КНДІСЕ отримав і зберіг статус центру судового почеркознавства (інститут став провідною судово-експертною установою республіканського значення, де готувалися методичні листи, методичні рекомендації й методики почеркознавчої експертизи). Наприклад, коли в 1974 р. виникло резонансне питання судового почеркознавства, а саме у справі, пов'язаній із загибеллю відомого російського поета, експертизу було доручено саме Софії Абрамівні (у складі комісії експертів був ще один фахівець). Експерти вивчили понад півтори тисячі рукописів різними мовами, перш ніж відповісти на декілька діагностичних і одне ідентифікаційне питання. Висновок експертів за цією справою вважається почеркознавчою експертизою ХХ століття.

На початку 1990-х рр. Україна здобула незалежність і водночас повернула собі мову й поступово повертала культуру. Для почеркознавців виникли нові виклики, з якими вони

успішно впоралися, наприклад, дослідження документів, написаних державною мовою, у більшій кількості, ніж у попередні періоди. Зі створенням новітньої нормативної бази судово-експертної діяльності в Україні, зокрема, державного реєстру судових експертів, Софія Абрамівна Ципенюк отримала свідоцтво судового експерта під номером 1.

Талант і відданість учнів допомагали науковиці впоратися з новими завданнями, які ставило перед нею життя. Відчуваючи наближення старості, у 2000-х роках вона почала писати спогади. До кінця життя їй вдалося завершити мемуари, які нині зберігаються в КНДІСЕ. Софія Абрамівна померла 16 вересня 2014 р. на 94-му році життя. Вона понад шістдесят років працювала в КНДІСЕ. Вічна їй пам'ять і слава!

Перелік джерел посилання

1. Іщенко А. В., Ляшенко Д. А. Літопис криміналістики. Київ, 2021. 640 с.
2. Іщенко В. А. Становлення та розвиток почеркознавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 16 с.